

IZDEVNIECĪBAS PRIEKŠVārDS

Latvijas vēsturē nav pretrunīgāk vērtēta politiķa un valstsvīra par Kārli Ulmani. Vieni viņā saskata Latvijas valsts izveidotāju, latviešu tautas interešu iemiesojumu un aizstāvi, kārtības ieviesēju partiju savstarpējo cīņiņu saplosītā valstī, visas tautas mīlētu vadoni, glābēju un padomju okupācijas režīma mocekli. Savukārt citiem Ulmanis ir patriarhāli noskaņots modernizācijas un demokrātijas pretinieks, autoritārs un slavaskārs valstsvīrs, politiķis, kurš no Latvijas celtnieka pārtapa par tās bojā ejas veicinātāju. Tomēr, lai kādi un cik pretrunīgi būtu šī cilvēka vērtējumi mūsdienās, neviens nenoliegs, ka Kārlis Ulmanis bija spilgta personība, kura mūža veikums nevar atstāt vienaldzīgu nevienu, kurš kaut nedaudz interesējas par Latvijas valsts vēsturi. Pēc Otrā pasaules kara gan Latvijā, gan trimdā dzīvojošajai latviešu sabiedrībai Ulmaņa tēls kļuva par bijušās Latvijas brīvvalsts personificējumu. Jēdziens “Ulmaņlaiki” nereti tika un tiek lietots kā sinonīms visai 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijai. Pelēka viduvējība nebūtu spējusi iekarot šādu statusu nācījas vēsturiskajā atmiņā un apziņā.

Ne mazāk pretrunīgu vērtējumu gan laikabiedru, gan mūsdienu lasītāju vidū guvis arī latviešu rakstnieks Edvarts Virza. “Straumēnu”, “Karaļa Nameiša” un daudzu citu literāro darbu autors, līdzīgi citiem sava laika literatūras klasiķiem – Aleksandram Grīnam, Leonīdam Briekšam un Vilim Plūdonim –, ar neviltotu degsmi

metās 15. maija Latvijas un Vadoņa slavināšanā. Tieši monogrāfija “Kārlis Ulmanis” bija galvenais iemesls, kādēļ E. Virza izpelnījās autoritārā režīma apdziedātāja un galma rakstnieka apzīmējumus. Vēsturnieki un literatūras kritiķi šo darbu vērtējuši gan kā bezgaumību un pieklājības robežu pārkāpšanu literāta attiecībās ar varu, gan kā pakalpību un centienus dievišķot Vadoņa personību. Tomēr 75 gadus pēc “Kārļa Ulmaņa” sarakstīšanas, raugoties no mūsdienu perspektīvas, nākas atzīt, ka, lai kāda tolaik bijusi E. Virzas motivācija, veidojot šo sacerējumu, rakstnieka valoda, epiteti un vērtējumi ir tikpat spilgti, cik spilgta bija viņa monogrāfijas galvenā varoņa personība un veikums. Edvarta Virzas neviltotā degsme un pārliecība, viņa kategoriskums spriedumos un dabiska naivitāte vērtējumos neatstās vienaldzīgu nevienu lasītāju – ne Kārļa Ulmaņa kaislīgu apoloģētu, ne nesaudzīgu kritiķi. Mūsdienā lasītājam “Kārlis Ulmanis” būs ne tikai latviešu literatūras klasiķa pretrunīgi vērtēts darbs, bet arī lielisks avots, kas iepazīstinās ar ievērojamā latviešu valstsvīra biogrāfiju un atklās 20. gadsimta 30. gadu latviešu sabiedrības vienas daļas domāšanas veidu un vērtību sistēmu.

E. Virzas “Kārli Ulmani” 1935. gadā pirmo reizi publicēja izdevniecība “Zemnieka Domas”. Zīmīgi, ka trīs gadus vēlāk Latvijas Lietuvju apvienība šo darbu iztulkoja un publicēja lietuviešu valodā. Pēc Otrā pasaules kara “Kārlis Ulmanis” izdots 1955. gadā Kopenhāgenas latviešu izdevniecībā “Imanta”. Savukārt pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas šis ir pirmais “Kārļa Ulmaņa” izdevums.

IEVADS

Šī grāmata ļaudīm nepatiksies, jo tā runā labu par cilvēku, kas daudz laba darījis savai tautai. Bet rakstīt par kādu un nesaredzēt viņā neko sliktu nozīmē paņemt lasītājiem medu, kas dzērienu padara saldu. Raksturojot vēl dzīvu, ievērojamu personu, ļaunos spriedumos ne arvienu ir patiesība un labos ne arvienu meli. Apskatīt krāšņu parādību dzīvē vai dabā un meklēt tūlīt tajā trūkumus ir – laupīt sev visu sirds prieku. No tā nekas nelabosies – puķe izsmaršos savu smaršu un noziedēs, un cilvēks izteiks to, kas viņam sakāms, un izdarīs to, kas darāms. Daudz labāki ir, ja apbrīnojam apbrīnošanas cienīgo bez ierobežojumiem. Nonicinot mēs paze-mināmies, bet apbrīnodami – paceļamies.

Vecais režīms bija saīgušu cilvēku režīms, šie ļaudis pat gulēt nedrīkstēja uz vieniem sāniem, baidīdamies, ka to neiztulko par vienpusību. Tāpēc viņi neprata ne lāgā priecāties, ne lāgā ienīst. Visvairāk viņi baidījās no apbrīnošanas, jo tā ir vienlīdzības neievērošana. Turpretī tagadējais laiks atver vārtus līdz galam šai jaukajai spējai. Nemaz nav vajadzīgs, lai tā saistītos ap vienu personu. Apbrīnojiet visu tagadējo dzīvi, kura kustas un iet uz priekšu.

Kad nu šo rindiņu autors ir sarakstījis apbrīnošanas pilnu grāmatu par cilvēku, kas ir galvenais vainīgais pie tā, ka mūsu tauta atrodas maršējošas kolonnas stāvoklī, tad viņš lūdz nedot tam zemu izskaidrojumu. Šis režīms

ir gan distances jeb atstatuma režīms, bet viņš tomēr ir brīva vārda režīms visiem, kas grib aizstāvēt šo kārtību un valsti.

Cienība, kuru autors jūt pret šīs grāmatas varoni, nenāk no 15. maija vien. Tai ir daudz vecāks datums. Autors apbrīno pazemību, ar kādu viņš panesa apmeļojumus, kad viņa rokās varas nebij, un pilnīgo neatriebības kāri, kad viņam visa vara pieder. Tās ir īpašības, kurām var salutēt, jo viņam nav citu ienaidnieku kā tikai Latvijas ienaidnieki. Kad senāk rakstīja grāmatu par kādu vērā liekamu vīru, tad centās izpētīt viņa dzīves vissīkākos faktus. Liekot tos vienu pie otra, lūkoja uzburt viņa portreju tādu, kas būtu vistuvāki īstenībai. Tā apvienojot visus sīkumus, ļaunos un labos, autori lūkoja nonākt līdz pilnīgai objektivitātei, līdz tādām stāvoklim, kur pats autors vairs nav skaidrībā, kas viņa varonis ir. Šis divkosīgais rakstīšanas veids, šī gribēšana uzgleznot paliekošu ainu caur reālā ārēju notēlošanu, šis objektivisms ir tikpat nemorālisks, cik nemāksliniecisks. Nemorālisks tas ir tāpēc, ka autors tādējādi rakstīdams neuzņemas nekādu atbildību, nemāksliniecisks tas ir aiz tā iemesla, ka tam trūkst īpatnības zīmoga.

Tagad šis objektivisms, kas nava vairāk nekā cits kā demokrātiska laikmeta atspoguļojums, sāk gaist un, daudzgalvainajiem parlamentiem pazūdot, nāk godā vecā skaidrība, ko nes sev līdz vienvaldība. Tā nāk ar to spilgto vienpusību, ko prasa nācijas un ar to saistītā autoritatīvā režīma intereses.

Laiki, kad, tēlojot kādu vēsturisku personu, piegrieza ekonomiskiem un sabiedriskiem apstākļiem tik

lielu vērību, ka aiz tiem cilvēks pilnīgi pazuda, ir aizgājuši. Tagad atkal godā ir personība kā visu notikumu galvenā sarežģītāja un atrisinātāja. Un tāpēc, runājot par Kārli Ulmani, autors nav piegriezis vērību nekādiem blakus apstākļiem, bet mēģinājis izskaidrot laikmetu, izejot no viņa temperamenta, viņa domām un idejām.

Tā nav viegla lieta – izsekot šī vīra attīstībai, kas nekad par sevi nav runājis, bet arvienu ir paslēpies aiz darbiem, kurus viņš radījis. Viņš arī bieži vien pats nemaz nav bijis tieši kāda darba radītājs, bet licis to darīt citiem pēc sava plāna. Tikai viņa gara elpu visi ir jutuši. Viņa personībai bijis tāds svars, ka aiz katra notikuma, kas mūsu valstī piecpadsmīt gadu pastāvēšanas laikā bijis ļauns vai labs, visi redzējuši paceļamies viņu, kaut gan daudzreiz viņš ir bijis tālu no tā, kas notikās. Ulmanis tik ļoti stāvējis pāri visiem, ka tādos brīžos, kad viņš dažādu iemeslu dēļ ir atrāvies no darbiem, neviens nezināja, ko iesākt. Draugiem nebij pie kā pieķerties, bet ienaidniekiem nebij ko ienīst. Jo pārējiem bij intrigu plāni un tikai viņam vienam bij darbības plāns.

Par prezidentu ir arī tāpēc grūti rakstīt, ka laikmets, kad viņš uznāca politiskā skatuvē, ir bijis viņa slavas, bet vēlāk arī viņa apmelošanas laiks. Kā no vecajām bizantiešu freskām mākslas pētniekam papriekšu jānoņem bieža kaļķu kārtā, ar ko muhamedāņi tās bija aplājuši, tā no prezidenta jānoslauka nost tie meli un nepatiesības, ar ko viņu apmētājuši tik daudzi, cik daudz vecajā režīmā bija politisko partiju.

Kad viņš piepeši kādā rītā pacēlās kā uzvarētājs, viņam pretī atskanēja pat viņa vislielāko ienaidnieku

slavinājumi, kas pēc savas vērtības bij līdzīgi senajiem zaimiem. Visas šīs slavas dziesmas un apmelojumi ir bijuši greizi spoguļi, kas atstarojuši prezidenta seju, to galīgi sagrozīdami.

Bet ikvienam, kas raksta par kādu ievērojamu personu, ir jāatsakās no patmīlīgas tieksmes uzminēt un atklāt viņu pilnīgi. Ģēnijs ir pats sev neizprotams, un, nemaz to nedomādams, viņš uzdod mīklas minēt ne vien saviem laikabiedriem, bet arī nākotnei. Tāpat kā neizsmeļams ir avots, tā neizsmeļama ir liela personība. No viņa pastāvīgi burbuļo domas un idejas, kuru rašanās ir neizskaidrojama. Tā ir noslēpumaina gara laboratorija, citiem nepieietama.

Prezidenta līdzšinējā dzīve ir pielīdzināma straumei, kas laužas uz priekšu, meklējama sev ceļu. Kamēr tā gāza apkārt šķēršļus, skaloja satrunējušās kārtības pamatus, visi to ienīdēja. Bet, līdzko šī straume sev atrada gultni un izlējās plašā upē un valsts dzirnu akmeņi atjaunoti ierūcās, lai maltu tautai garīgo un laicīgo maizi, ļaudis sāka to apbrīnot.

Tikai ne naidis, ne vēla cienība nav derīgi, lai kaut ko aprakstītu un izskaidrotu. Naidis ir akls, bet simpātijām vajag drusku apsūnot, lai tās pārvērstos redzībā. Un, kā tikai tas var veco jumtu svētību izskaidrot, kas zem tiem ilgi dzīvojis, tā arī prezidentu var pilnīgi notēlot, kam bijusi izdevība ar viņu gadus kopā darboties.

Šinī grāmatā ir patiesība, jo tā ir subjektīvi uzrakstīta, šo vienpusību tai piešķir tautas apvienotais gars, ko prezidents ir atmodinājis, gadu desmitiem klauvē-

dams pie visām latviešu sirds durvīm. Viņa rokās šis gars kļuvis par likumu, kas tagad katram dod algu pēc nopelna.

Paies gadu desmiti, un daudzi šo vīru pētīs jau no laika atstatuma. Viņi atradīs simtiem dokumentu, kas pastiprinās viņu slēdzienus, bet tie būs labāki par tiem, kas doti par prezidentu šajā grāmatā. Laiks, kam pieder visu lietu noskaidrošana, ir gan vecu dzejnieku grāmatās apzīmēts par skaudīgu, bet tas attiecas uz cilvēku dzīvībām, kuras tas agri vai vēlu pazudina, nepazīstot žēlastību. Tikai cilvēkam bez iznīcīgas dzīvības ir arī neiznīcīga daļa – viņa darbi. Un, ja kāds savā dzīvē ir sasniedzis lielas personības augstumus, tad tas, ko viņš darījis, pieder nākamības tiesai. Var paaudze, kas viņam seko, viņa vārdu nozākāt, bet nākotne nostāda atkal uz pjedestāla nogāzto statuju. Pasaules lielajā klonā laiks stāv kā vecs vētītājs, mūsu senajam labības vētītājam līdzīgs. Ir jābrīnās par to pareizību, kas slēpjas viņa sadīlušajos pirkstos, tiem kustinot labo un ļauno darbu sietu. Un vēstures privilēģija ir, ka tā uzmeklē ievērojamu cilvēku dzīvē tikai labo un cildina to. Absolūti labais cilvēkā ir tikpat neiespējams kā absolūti ļaunais. Ļaunums ir nepieciešams pie laba saturēšanas kopā, tāpat kā zeltam piejauc svešas vielas, lai, gredzenā pārvērsts, tas nesabruktu.

Un, ja nu tagad iznāk grāmata par Kārli Ulmani, tad tās autors nav ņēmis vērā nekādas blakus parādības. Viņš prezidentu ņēmis tādu, kādu to sapratis, nespēdams aprakstīt zvaigzni pašu, bet zvaigznes atstarpjumu savas dvēseles spogulī.

Latvijas valsts nodibināšana un tās pārveidošana 15. maijā ir divas lietas, kuru pietiktu, lai Ulmaņa vārds paliktos mūžīgs mūsu tautas atmiņā. Bet dzīve nepastāv no lieliem notikumiem vien, un starp šiem diviem mūsu vēstures stabiem stāv valsts ikdienas dzīve, kas ir galvenā kārtā saimnieciskā dzīve. To Ulmanis ar saviem projektiem ir sargājis no posta bijušās saeimas laikā, cik vien tas bijis viņam iespējams, šai vientuļai un neredzamai cīņai ir arī savs varenums un varbūt lielāks, nekā mēs to varam iedomāties. Pastāv ilgs un grūts karaspēka apmācības darbs, pirms to var rādīt parādē vai vest kaujā. Un Kārlis Ulmanis ir gājis grūtu un pārbaudījumu pilnu ceļu no lauksaimniecības instruktora līdz savas tautas instruktoram, kas viņš tagad ir. Kā tāds viņš atjaunojis latviešiem ticību pašiem uz sevi un savu valsti.

Šās grāmatas varonis nav tik daudz Ulmanis pats, kā Ulmaņa gars, kas nozīmē atteikšanos un uzupurēšanos valsts labā. Tikai Ulmanī tas atradis savu vispilnīgāko izteiksmi. Šī grāmata nav domāta vienīgi šaubu un noguruma nomāktai vecajai paaudzei, bet arī jaunatnei, mūžīgās Latvijas tālākai cēlājai.

Viņa to varēs kādreiz veidot pēc savām idejām, bet šī valsts tikai tad uz visiem laikiem pastāvēs, ja tās dibinātāja gars būs arvienu latviešiem vadītājs un ceļa zvaigzne.